

УДК 349.235

А.А. ЮРЧЕНКО, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ РОБОЧОГО ЧАСУ

Ключові слова: робочий час, правове регулювання, працівник, роботодавець, трудова функція, трудові обов'язки, інститут робочого часу

Трудова діяльність будь-якої людини протікає у певному часовому проміжку, який в науці отримав назву «робочий час». Термін «робочий час» є одним з ключових термінів у трудовому праві. Тривалість робочого часу у значній мірі впливає на рівень життя людини, тому саме від тривалості робочого часу залежить, скільки часу у людини залишається для сім'ї, своїх родичів, друзів і, нарешті, для себе самого: для відпочинку й для розвитку своїх культурних потреб.

Реформування трудового законодавства, яке відбувається сьогодні у нашій державі, носить масштабний характер і зачіпає майже усі правові інститути, у тому числі, інститут робочого часу. У зв'язку з цим край необхідно законодавче визначення терміна «робочий час». Це важливо і для його обліку, і для його оплати, для однозначного використання цього терміна при розслідуванні нещасних випадків і аварій на виробництві, для нормування праці, тощо.

Дослідженню питань правового регулювання робочого часу і часу відпочинку присвячені роботи багатьох вчених, таких як: В.С. Венедиктов, В.М. Венедиктова, Л.П. Гаращенко, Л.Я. Глінцбург, М.І. Гордієнко, А.М. Курінний, О.В. Лавриненко, Л.А. Муксінова, Л.Я. Островський, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко тощо. Проте в умовах розробки нового Трудового кодексу та реформування трудового законодавства, дослідження правого регулювання робочого часу, зокрема його теоретичних аспектів, набуває особливої актуальності.

Метою цієї статті є аналіз поняття «робочий час», закріпленого у різних міжнародних

і вітчизняних нормативних актах, а також розробка авторського визначення поняття робочого часу, яке відповідатиме основним ознакам цієї правової категорії у сучасних соціально-економічних умовах.

Сучасний економічний словник визначає робочий час як час, що витрачається на виконання роботи, або час активного перебування на роботі, присвячений виконанню прямих службових обов'язків. Реально робочим часом вважається час, відзначений у таблиці, тобто у документі урахування часу перебування на роботі [1, с.351]. Відповідно можна говорити про те, що робочий час як економічна категорія – це «кількісне існування праці» [2, с.103]. У науці трудового права під робочим часом прийнято розуміти період часу, протягом якого працівник зобов'язаний працювати згідно з трудовим договором та законодавством [3, с.340].

Інститут робочого часу є базовим інститутом у структурі системи трудового права. Крім того, з поняттям «робочий час» пов'язано багато інших інститутів трудового права, такі як інститут дисципліни праці, оплати праці, відпочинку. Вперше спроба на законодавчому рівні закріпити дефініцію робочого часу, була зроблена ще у Статуті про промислову працю. Так, згідно з п.194 Статуту про промислову працю «... робочим часом або числом робочих годин на добу для кожного робочого вважається той час, протягом якого, згідно з договором найму, працівник зобов'язаний знаходитися у промисловому закладі й перебувати у розпорядженні завідуючого для виконання роботи» (ст.194) [4]. Незважаючи на десятиліття, що минули з тих часів, і загального прогресу трудового законодавства, понятійні категорії інституту робочого часу належного відображення у чинному законодавстві не знайшли. Відсутність у Кодексі законів про працю (далі – КЗпП) легального визначення такого базового поняття як «робочий час» є істотним недоліком чинного трудового законодавства. «Така ситуація бачиться категорично неприпустимою», слушно зазначає О.В. Лавриненко, «адже саме з

урачуванням останнього можна під час правозастосовної діяльності чітко з'ясувати період часу, коли працівник зобов'язаний із підпорядкуванням вимогам внутрішнього трудового розпорядку виконувати доручену йому роботу, а також установити періоди, коли працівник з різних причин не працює, але за ним зберігається середня заробітна плата, оскільки такі періоди відносяться до робочого часу. Зрештою, це дозволить розмежувати робочий час і ті періоди, які до нього взагалі не належать» [5, с.36].

Визначення поняття «робочий час» можна знайти у різних міжнародних документах. Проте дефініції, що містяться у різних нормативних актах, відрізняються одна від одної.

Так, ст.2 Конвенції МОП № 30 «Про регулювання робочого часу в торгівлі та установах» визначає робочий час, як проміжок часу, протягом якого працівник перебуває в розпорядженні роботодавця, це ще не включає в себе час відпочинку, коли працівник не перебуває в розпорядженні роботодавця [6]. Тут зроблений акцент на підпорядкованість працівника роботодавцю, як на характерну ознаку робочого часу. Проте, на наш погляд, такий підхід не цілком виправданий. Працівник протягом робочого часу підпорядкований роботодавцю тільки у межах своєї трудової функції та внутрішнього трудового розпорядку. А конструкція «перебуває в розпорядженні роботодавця», що застосована у наведеному визначенні, за своїм змістом передбачає можливість повного розпорядження з боку роботодавця особистістю працівника. У сучасних умовах такий підхід неприпустимий. Відповідно і визначення робочого часу в поданій редакції не є прийнятним, оскільки несе в собі можливість спотворення вихідного сенсу поняття «робочий час».

Згідно зі ст.4 Конвенції МОП № 67 «Про тривалість робочого часу і часу відпочинку на дорожньому транспорті», робочий час означає період часу, протягом якого заінтересовані особи перебувають у розпорядженні роботодавця чи іншої особи, уповноваженої вимагати від них послуг або у випадку, коли

власники транспортних засобів та члени їх сімей зайняті виконанням за свій рахунок роботи, пов'язаної з перевізним дорожнім засобом, його пасажирами або вантажем, і містить: час, присвячений роботі, що виконується при пробігу перевізного засобу; час, витрачений для виконання допоміжної роботи; період простої присутності (чергування); проміжні періоди відпочинку або перерви у роботі, припустима тривалість яких встановлюється компетентним органом влади [7]. Це визначення, хоча й трохи громіздке, є досить ємним і детальним. Проте воно відображає тільки специфіку трактування досліджуваного поняття щодо окремо взятої категорії працівників – працівників дорожнього транспорту. Це визначення не відображає загальних закономірних ознак поняття робочого часу, які притаманні йому незалежно від сфери діяльності працівника.

Стаття 2 Конвенції МОП № 180 «Про тривалість робочого часу моряків і склад суднового екіпажу» визначає термін «робочий час» як час, протягом якого моряк зобов'язаний виконувати роботу в інтересах судна [8]. Це визначення досить лаконічне та чітке, що говорить про його переваги. Проте, так само як і в попередньому визначенні, у ньому врахована лише одна конкретна сфера трудової діяльності.

Європейська соціальна хартія [9] і Директива Європейського парламенту та Ради № 2003/88/ЄЕС «Про деякі аспекти організації робочого часу» від 04.11.2003 р. [10] поняття робочого часу визначають як «будь-який період, під час якого працівник працює, перебуваючи в розпорядженні роботодавця, і виконує свою діяльність або обов'язки відповідно до національного законодавства та/або практики». У цьому визначенні зроблений акцент на обов'язку працівника виконувати свою трудову функцію, згідно із законодавством та умовами договору, як на основну визначальну ознаку категорії «робочий час». Вважаємо такий підхід цілком виправданим, оскільки обов'язок працівника виконувати свою трудову функцію дійсно є однією з основних характеристик робочого часу.

Як видно, у поданих поняттях зроблений акцент на різні характерні ознаки робочого часу.

В українському законодавстві термін робочий час знайшов своє відображення в окремих підзаконних актах. Так, у листі Міністерства праці та соціальної політики України «Про режим роботи, тривалості робочого часу і часу відпочинку» від 22.06.2007 р. говориться, що робочий час – це час, протягом якого працівник зобов'язаний виконувати обов'язки за трудовим договором. Схоже визначення міститься у Положенні про робочий час і час відпочинку водіїв автотранспортних засобів, затвердженим Наказом Мінтрансу України № 18 від 17.01.2002 р. Так, відповідно до вищевказаного Положення робочим вважається час, протягом якого водій зобов'язаний виконувати роботу, визначену трудовим договором і правилами внутрішнього трудового розпорядку [11]. На наш погляд, обидва визначення є не досить чіткими, оскільки у трудовому праві до робочого часу часто включають час, протягом якого робота фактично не виконується, наприклад, простої, оплачувані перерви, тощо. Так само до робочого часу входять надурочні роботи, протягом яких працівник може бути залучений до робіт, не пов'язаних з його обов'язками за трудовим договором, наприклад, запобігання стихійного лиха або оборона країни.

Більш широке поняття робочого часу наведено у Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» за № 1112 від 25.08.2004 р. Ця Постанова визначає робочий час як час перебування на робочому місці, на території підприємства або в іншому місці, пов'язаному з виконанням роботи, починаючи з моменту прибуття працівника на підприємство до його відбуття, який має фіксуватися відповідно до вимог правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства або виконання завдань роботодавця в неробочий час, під час відпустки, у вихідні та святкові дні [12].

У питанні визначення поняття робочого часу зацікавлює російське законодавство. Так, ч.1 ст.91 Трудового кодексу Російської Федерації робочий час визначається як час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку організації і умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки, а також інші періоди часу, які відповідно до законів та інших нормативно-правових актів відносяться до робочого часу [13]. Виходячи зі змісту цього визначення чітко бачимо, що до змісту правової категорії робочого часу входять не тільки періоди безпосереднього виконання працівником трудових обов'язків, але й інші періоди, що включаються до робочого часу згідно з чинним законодавством.

Відповідно до чинного законодавства до робочого часу відносяться періоди, протягом яких працівник фактично не виконує безпосередньо свої трудові обов'язки, проте знаходиться у підпорядкуванні роботодавця і отримує зарплату. Тому ми схилиємося до позиції тих учених, які поняття «робочий час» трактують у розширеному змісті і включають до нього, крім часу безпосереднього виконання працівником своїх трудових обов'язків, інші періоди часу.

У зв'язку з цим заслуговує схвалення визначення, запропоноване авторами проекту нового Трудового кодексу України: «Робочий час – час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку й умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки. Відповідно до трудового законодавства до робочого часу можуть включатися інші періоди часу» (ст.130) [14].

Погоджуючись в цілому із запропонованим визначенням вважаємо, що формулюючи терміни законодавець повинен враховувати, що Трудовий кодекс – це нормативно-правовий акт, яким користуються не тільки юристи, а й люди, які не мають вищої освіти. Тому терміни повинні бути чіткі, конкретні і, по можливості, лаконічні, що допоможе забезпечити їх однозначне сприйняття.

Крім того, у наведеному визначенні закріплена тільки одна з характерних ознак робочого часу – покладання трудових (або інших, передбачених законом) обов'язків на працівника. Адже не менш важливою ознакою робочого часу є те, що він підлягає оплаті.

На підставі вищевикладеного, пропонуємо закріпити в новому Трудовому кодексі таку дефініцію: «Робочий час – це час, протягом якого працівник зобов'язаний виконувати свої трудові обов'язки, а також інші періоди часу, які відповідно до законодавства відносяться до робочого часу, з оплатою його відповідно до законодавства, колективного договору та угоди, трудовим договором».

Трудові обов'язки працівника – це досить широке поняття, яке містить і обов'язок сумлінно, особистою працею виконувати трудову функцію, і обов'язок дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку, і обов'язок дотримуватися субординаційних відносини. Тому, на наш погляд, у законодавчому визначенні робочого часу достатньо вказати узагальнюючий термін – «трудові обов'язки», не захаращуючи цю дефініцію різними уточненнями окремого характеру, що забезпечить чіткість запропонованого визначення. У той же час, вказівка на те, що законодавство (яке також слід розглядати у широкому аспекті, відносячи до нього і закони, і нормативні акти) може включати до структури робочого часу й інші періоди, забезпечує повноту сприйняття категорії «робочого часу». Також законодавча вказівка на таку важливу ознаку робочого часу як його оплатність відобразить принцип відплатності праці у регулюванні інституту робочого часу.

Законодавче закріплення у трудовому законодавстві запропонованого поняття буде сприяти найбільш повній реалізації основних принципів трудового права у межах інституту робочого часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозов-

кий, Е. Б. Стародубцева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 495 с.

2. Советское трудовое законодательство : учеб. пособие / под ред. А. В. Ярхо. – М. : Юрид. лит., 1987.

3. Стичинський Б. С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б. С. Стичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань. – К. : А.С.К., 2000. – 1072 с.

4. Устав о промышленном труде с правилами и разъяснениями. Свод законов Российской империи (серия историческое законодательство) : Т. XI. Ч. 2 / сост. В. В. Громан. – СПб., 1999. – 630 с.

5. Лавріненко О. В. Робочий час, його склад та види у контексті аналізу положень проекту нового трудового кодексу України / О. В. Лавріненко // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 1. – С. 35–39.

6. Конвенція МОП № 30 «Про регулювання робочого часу в торгівлі та установах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C030>.

7. Конвенція МОП № 67 «Про тривалість робочого часу і часу відпочинку на дорожньому транспорті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C067>.

8. Конвенція МОП № 180 «Про тривалість робочого часу моряків і склад суднового екіпажу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C180>.

9. Європейська соціальна хартія (переглянута) : від 03.05.1996 р. // ВВР України. – 2007. – № 51. – Ст. 345.

10. Директива Європейського парламенту і Ради «Про деякі аспекти організації робочого часу» : від 04.11.2003 р., № 2003/88/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurodocs.sdla.gov.ua/DocumentView/tabid/28/ctl/Edit/mid/27/ID/10004763/Lang/Default.aspx>.

11. Наказ Міністерства транспорту України «Положення про робочий час і час відпочинку водіїв автотранспортних засобів» : від

17.01.2002 р., № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0097-02.

12. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» : від 25.08.2004 р., № 1112 // Офіційний вісник

України. – 2004. – № 35. – Ст. 2337.

13. Трудовой кодекс Российской Федерации – М. : Юринформ, 2002. – 128 с.

14. Проект нового Трудового кодексу України : від 10.12.2009 р., реєстр. № 1108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511.

Юрченко А. А. Теоретичні аспекти поняття робочого часу / А. А. Юрченко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 872–876 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11jaaprc.pdf>

Проаналізовано поняття «робочий час», закріплене в різних міжнародних і вітчизняних нормативних актах, розроблено визначення поняття «робочий час», яке відповідає основними ознаками даної правової категорії в сучасних соціально-економічних умовах.

Юрченко А.А. Теоретические аспекты понятия рабочее время

Проанализировано понятие «рабочее время», закрепленное в различных международных и отечественных нормативных актах, разработано определение понятия «рабочее время», соответствующего основным признакам данной правовой категории в современных социально-экономических условиях.

Yurchenko A.A. Theoretical Aspects of the Concept of Working Time

The concept «working time» fixed in various international and national regulations is analyzed. The definition «working time» corresponding to the main features of this legal category in the current socio-economic conditions is suggested.